

Citation:

W. den Boer, Levensbericht A.W. Byvanck, in:
Jaarboek, 1970, Amsterdam, pp. 246-255

Herdenking van

ALEXANDER WILLEM BYVANCK

(4 juli 1884 — 16 augustus 1970)

DOOR

W. DEN BOER

Alexander Willem Byvanck werd te Leiden geboren op 4 juli 1884; hij is in zijn geboortestad overleden op 16 augustus 1970. Met grote tussenpozen heeft hij de meeste jaren van zijn leven in Leiden gewoond, waar hij voor 't eerst in 1902 als student terugkeerde en toen kamers betrok in de Houtstraat, vlak bij het gebouw, dat later het Museum van Oudheden zou worden, een symbolische woonstede.

Zijn vader W. G. C. Byvanck (1848-1925), reeds als jongeman een bekend letterkundige en essayist, was classicus van origine en, toen Alexander geboren werd, als leraar aan het Stedelijk Gymnasium te Leiden werkzaam; hij woonde later in Hilversum, en vestigde zich in 1894 te 's-Gravenhage, waar zijn zoon het Gymnasium Haganum, toen onder de voortreffelijke leiding van Van Aalst, bezocht en in 1902 het eindexamen aflegde. Het gezin leefde teruggetrokken, aangepast aan de behoefte van de vader, wiens grote kennissen- en vriendenkring in Parijs en elders in Frankrijk de beslotenheid van het gezin niet vermocht te verstoren. Wie de indrukwekkende bibliografie ¹⁾ van vader Byvanck doorbladert, krijgt respect niet alleen voor de veelzijdigheid van diens belangstelling en eruditie, maar ook voor zijn werkkraft, vooral als Gidsredacteur en medewerker aan De Nieuwe Courant. Zijn zoon zou blijken iets van deze veelzijdigheid, ook iets van de Franse zwier van de vader, en bovenal diens werkkraft geërfd te hebben. Ook toen W. G. C. Byvanck als Directeur van de Koninklijke Bibliotheek talloze maatschappelijke verplichtingen kreeg, wist hij zijn eigen huis als een oase van rust te bewaren, een rust die aan het harmonisch opgroeien van zijn kinderen alleen maar ten goede is gekomen. In deze familie is het overlijden van de jongste zoon, Willem Byvanck (1888-1899), een diepe smart geweest, die bij Alexander en zijn een jaar jongere zuster een blijvende indruk heeft achtergelaten; zelfs in hoge ouderdom kon Alexander zich nog levendig de herinnering voor de geest halen aan de weemoed, die jaren lang over het gezin gehangen heeft,

¹⁾ Lijst der geschriften van Dr. W. G. C. Byvanck 1874-1925 door A. J. de Mare. 's-Gravenhage 1926.

ALEXANDER WILLEM BYVANCK

(4 juli 1884 — 16 augustus 1970)

als leefden de ouders onder de voortdurende dreiging van opnieuw een kind te zullen verliezen.

De oude mevrouw Byvanck, Clara Everharda Cramerus (1861-1953), heeft, ondanks een tijdelijk zwakke gezondheid, die het jonge gezin in 1891 en 1893 gedurende de winter naar het zuiden deed verhuizen, de opvoeding van haar zoon en dochter zelf met voortvarendheid ter hand genomen. Zij heeft haar zoon bijna tot zijn emeritaat met haar belangstelling en liefde begeleid, hij droeg haar het derde deel van de Kunst der Oudheid op en het was treffend om te zien, hoe Byvanck, de zelfbewuste geleerde die zijn eigen weg ging, in haar gezelschap altijd 'haar zoon' of liever 'haar kind' kon zijn.

Dit brengt mij als vanzelf op Byvanck's verhouding tot zijn omgeving, die iets afwerends hebben kon, dat door wie hem niet goed kende als hoogmoed kon worden uitgelegd. Die verklaring voor zijn ontegenzeggelijke reserves in de omgang met zijn medemensen, later ook met zijn studenten, is echter oppervlakkig. Juist omdat hij van huis uit sterke genegenheden had gekend en gewekt, kon in omgang met anderen alleen maar van oppervlakkige kennismaking of van diepgaande vriendschap sprake zijn. Zijn goede studievriend N. J. Krom en later zijn huisgenoot N. van Wijk behoorden tot de vrienden-voor-het-leven. Zo had hij ook onder zijn studenten enkelen, zeer enkelen, die iets meer voor hem waren dan 'ships that pass in the night', die hij toestond hem 'cher maître' te noemen en die hij, als zij soms mede door zijn toedoen zijn collega's werden, altijd en op ieder moment met raad en daad ter zijde stond. Het is uit die kring van zijn leerlingen, dat zijn petekind Alexandra werd geboren. Haar portretje stond steeds op zijn bureau naast dat van zijn petekind uit de Byvanck-familie en deze man zonder kinderen kon vertellen van hun vorderingen alsof hij over eigen kinderen sprak. Maar er was veel nodig om door het kille pantser van louter wellevendheid heen te dringen, dat is zeker. Deswege was hij een gevreesde professor maar — every thing is balanced in the world — eveneens een groot excursieleider. Wie het eens waagde te laat te zijn zou wel oppassen dat het haar of hem geen tweede maal overkwam! De koele luide stem, met het Haagse accent, die de laatkomer als zodanig registreerde, miste haar uitwerking nooit. Kortom, Byvanck was imponerend en autoritair, ideaal als organisator en doordruwer, en toch . . . zelden daarbij persoonlijk kwetsend. Ook hier zijn studenten, die tegen het autoritaire niet alleen heden ten dage maar ook vroeger opsteigerden, een goede graadmeter. Zij verdroegen hem gaarne en dat was geen wonder. Hij liet hen volkomen vrij, de grote hoop uit een op ervaring berustende onverschilligheid (het kunsthistorische interesse kon hij, gereserveerd als hij was, bij velen niet wekken, en dat achtte hij toch het hoogste), de enkele uitverkorenen uit respect voor hun persoonlijkheid en hun talent, dat hij een eigen ontwikkeling toestond. In zijn eigen woorden kan men het als volgt weergeven: „Het is altijd mijn bedoeling geweest,

van het begin van mijn professoraat af mijn leerlingen, als zij niet al te onnozel waren, als mijn vrienden te behandelen". Die vrienden kwamen 's avonds eten bij Van Wijk en bij hem aan de Nieuwstraat. In zijn latere jaren ging het enigszins anders toe, maar zijn gedragslijn was dezelfde: „Later heb ik deze eetpartijtjes niet kunnen voortzetten, maar het principe, dat de studenten als vrienden, althans vrienden in-spe, moesten worden behandeld, dat heb ik trachten vol te houden". Aldus schreef hij kort na zijn emeritaat.

College geven was niet zijn sterkste zijde, juist door de nuchtere opmerking, dat hij de meeste studenten wel als 'onnozelen' moest beschouwen. Dat was niet geheel ten onrechte zijn mening. De studenten in de klassieke letteren waren ongetwijfeld in de jaren van Byvanck's hoogleraarschap meer op de talen en op de filologische benadering van de oudheid gericht; de kunsthistorici toonden hun belangstelling voor in tijd meer nabij gelegen perioden der kunstgeschiedenis. Pas sinds zeer kort gaan stemmen op, een aparte studierichting in de archaeologie in het Academisch Statuut op te nemen, los van de studie der kunstgeschiedenis of die der klassieke letteren, al behouden deze de Griekse en Romeinse archaeologie als onderdeel van hun 'studiepakket'. Hoe men over het verwezenlijken van een dergelijk programma ook denken moge, het is geboren uit de nood van een wetenschap die in deze tijd alom stimulerend werkt voor de studies van talen en cultuur, maar in het onderwijs geen eigen gezicht heeft. Men moet de docenten in de archaeologie uit de eerste helft van deze eeuw juist daarom bewonderen, dat het hun meermalen gelukt is in wetenschap en onderwijs iets te bereiken dat tot de huidige dag toe vruchtbaar blijkt, zowel in hun eigen werk (dat ook in het buitenland waardering vond) als in het kweken van een bescheiden aantal toegewijde leerlingen en opvolgers.

Nog één omstandigheid moet, voordat wij de wetenschappelijke arbeid bespreken, worden genoemd, een omstandigheid, die voor de werfkracht van de wetenschap der archaeologie op den duur niet gunstig werkte. Zij was en bleef lang een jachtterrein voor de student, die reeds van huis uit met het zien van kunstwerken vertrouwd was.

Wat van de geschiedenis geldt, gaat ook op voor de archaeologie. Velen beoefenden deze wetenschappen op een basis van opvoeding in een milieu van kunstliefhebbers en kunstbeschouwers. Byvanck zelf heeft in dit opzicht onnoemelijk veel aan zijn vader te danken gehad; de correspondentie tussen deze beiden tijdens zijn eerste grote reis naar Griekenland (1908) is bewaard gebleven en getuigt van deze invloed van milieu en opvoeding. Daardoor had hij iets dat hem distantieerde van zijn omgeving, waarin de z.g. lagere milieu's langzamerhand doordrongen. De afgeslotenheid der opvoeding heeft deze afstand nog groter gemaakt. In het oude dispuut 'Literis Sacrum' voelde hij zich maar matig thuis. Er is een foto van een groep classici in feeststemming uit zijn studententijd bewaard. Zelf staat hij,

met zijn enigszins buitenlandse *élégance*, die hij tot in hoge ouderdom bewaarde, terzijde van de anderen. Hij heeft dit 'ter zijde' nooit geheel afgelegd. Dat maakte hem soms een tikje wereldvreemd, in die zin dat hij bijvoorbeeld zijn eigen onvergelykelijk fotografische geheugen als algemeen menselijke eigenschap bij zijn gehoor aanwezig veronderstelde. Soms heeft hij daarbij zijn publiek te hoog geschat, zoals in zijn openbare les als privaatchoort in 1917, een betoog dat slechts degene volgen kan, die de mozaïeken van Ravenna welke ter sprake kwamen, in zijn geheugen heeft gegrift. Anderzijds is de bewondering voor zijn gave op dit gebied bij allen die hiervan profiteerden ongeveinsd. Nog jaren na zijn emeritaat kon hij de mozaïeken van Santa Maria Maggiore uitleggen, zelf met zijn rug naar deze kunstwerken, zonder één vergissing in de presentatie en zonder ooit een aantekening te raadplegen. Tijdens de excursies, waarbij de studenten de originelen vóór zich hadden, kon hij zich veroorloven wat in de collegezaal praktisch onmogelijk bleek. Er is in dit opzicht een overeenstemming tussen Huizinga en Byvanck. Beiden veronderstelden bij studenten veel te veel bekend. Speciaal bij diegenen onder hen, die afkomstig waren uit milieu's, welke geen academische opleiding hadden genoten en niet in hun gymnasiumtijd met kunstwerken en reproducties vertrouwd waren geraakt, bestond soms een rancune tegen Huizinga, die men betichtte van een onverdragelijke *hautaine meewarigheid*, die de sociale tegenstellingen tussen de ingewijden en de buitenstaanders nog eens terdege accentueerde. Dat is althans de voorstelling van zaken van Annie Romein-Verschoor in haar *Herinneringen*²⁾. Mogelijk spreekt hier een overgevoeligheid mede in de tekening die zij van Huizinga geeft, al zal ieder die hem gekend heeft, zijn voorkeur voor de deftige stand (en hoger) moeten erkennen, zoals Huizinga dat trouwens zelf ook toegaf. Bij Byvanck was hiervan echter geen spoor te ontdekken. Ik herinner mij, dat zijn ongenaakbaarheid vaak juist de studenten betrof, die van huis zoveel hadden meegekregen, maar er niets mee hadden gedaan. De schaarse assistentschappen, die hij te vergeven had, wist hij ongemerkt bij hen te plaatsen, voor wie deze posten in de crisisjaren ook een kleine financiële steun betekenden. Dat ging ongemerkt, daarover werd niet gesproken, maar het gebeurde efficiënt.

Langs de omweg van de studie in de klassieke letteren, en dat nog volgens het oude Academisch Statuut, moest Byvanck zich de weg banen naar de kunstgeschiedenis der oudheid, die reeds van jongsaf zijn grootste belangstellingsgebied was geweest. In 1912 promoveerde hij op een dissertatie over de oudste geschiedenis van de Griekse nederzettingen in Italië en op Sicilië, een terrein vol van de doornigste chronologische problemen, zowel voor de historicus als voor de archaeoloog. Tot op de huidige dag komt het voor, dat de archaeologische resten gedateerd worden op grond

²⁾ A. Romein-Verschoor, *Omzien in verwondering I* (Amsterdam 1970), 104 e.v.

van de gegevens der literaire bronnen, terwijl de resultaten van dit onderzoek weer worden aangevoerd om de betrouwbaarheid van de historiografische overlevering te bevestigen. De *circulus vitiosus* is hier nog steeds niet door alle geleerden doorbroken. Byvanck was bijna zestig jaar geleden de eerste, die klaar en duidelijk de eis poneerde beide gebieden van onderzoek zoveel mogelijk gescheiden te houden, en de resultaten pas daarna te vergelijken. Al is veel van wat hij poneerde door nieuwe vondsten achterhaald, dit werk blijft het begin van een juiste methodische aanpak, terecht door de faculteit onderscheiden met het praedicaat *cum laude*. Toch leek het in de volgende jaren, dat zijn werkzaamheden ombogen in andere richting. Te 1909 was hij verbonden aan het Museum Meermanno-Westreenianum en bewerkte de Gids voor de bezoekers, Deel I: de Portretten en de afdelingen Egyptische en Klassieke Oudheden. Van 1913-1922 was hij conservator van de handschriften aan de Koninklijke Bibliotheek (gedurende het laatste jaar tevens onderdirecteur van deze instelling), in 1917 werd hij privaat-docent in Leiden voor klassieke archaeologie. Dit laatste wijst erop, dat zijn oude liefde niet verzaakt was. Het bibliotheekwerk dreef hem echter in andere richting: handschriften, miniaturen, en daar vandaan weer naar laat-antieke voorstellingen in mozaïek- en schilderkunst. Rome had hij in 1909 bezocht, altijd een voorwerp van onderlinge scherts tussen hem en Hoogewerff, dat *hij* van hen beiden daar drie maanden eerder gekomen was en dus 'de oudste rechten' had. Zijn tweede langere verblijf in Griekenland, twee maanden, vond plaats in 1913. Congressen bezocht hij in 1905 (Athene, waar hij Dörpfeld hoorde) en Cairo (1909); hierdoor en door zijn studie in Bonn gedurende twee semesters (1907-1908) legde hij de basis voor de buitenlandse betrekkingen, waarvan later ook zijn leerlingen in ruime mate konden profiteren.

In 1922 aanvaardde hij het ambt van hoogleraar in de archaeologie en de oude geschiedenis. Zijn beide voorgangers A. E. J. Holwerda (tot 1915) en H. van Gelder (tot 1921), hadden ook als leeropdracht archaeologie én oude geschiedenis. De eerste bekleedde bovendien het directoraat van het Museum van Oudheden (dat hij nog tot 1919 bleef vervullen), de laatste had bovendien de Griekse Oudheden tot zijn leeropdracht. Van Gelder stierf in 1921.³⁾ De combinatie van de genoemde twee vakken in de

³⁾ Hij was tot 1915 in Utrecht privaatdocent (1896-1901), lector (tot 1906) en buitengewoon hoogleraar in de oude geschiedenis geweest. Het verhaal, dat in Leiden de oude geschiedenis en de archaeologie gescheiden waren en door twee personen onderwezen, totdat na het emeritaat van A. E. J. Holwerda de leeropdrachten in één hand kwamen, is onjuist. A fortiori is een fabel, en niets meer dan dat, de in Leiden algemeen bekende voorstelling van de gang van zaken in 1915, als zou H. van Gelder zelf op de vereniging der leeropdrachten hebben aangedrongen, omdat hij (in de mobilisatietijd) een daad van vaderlandslievende bezuiniging wilde verrichten, door voor één salaris het werk van

nieuwe leeropdracht was in 1922 reeds veel te zwaar. Byvanck heeft — en dat is karakteristiek voor hem — niet geklaagd, maar hulp gezocht voor die delen van de hem opgelegde taak, die verder van hem aflagen; eerst voor delen van de geschiedenis door achtereenvolgens privatdocentschappen en bijzondere leerstoelen voor D. Cohen (een van zijn oude en blijvende studievrienden) en voor J. H. Thiel mogelijk te maken. Thiel werd mede door zijn toedoen in 1930 bijzonder hoogleraar vanwege het Leidsch Universiteitsfonds en heeft deze functie tot na de bevrijding vervuld. Byvanck heeft altijd studenten, die bij Thiel doctoraal examen wilden doen, aangemoedigd. Nooit heeft hij als de bezetter van de officiële leerstoel in de oude geschiedenis zich studenten willen 'toeëigenen'. Dezelfde niet vanzelfsprekende ruimhartigheid toonde hij voor studenten in de archaeologie, waarin C. W. Lunsingh Scheurleer en H. M. R. Leopold delen van zijn veelomvattende leeropdracht overnamen.⁴⁾

Zijn bibliografie tot 1954 telt meer dan vierhonderd nummers: de rubrieken alleen reeds doen zien, dat zijn belangstelling zich richtte op bijna ieder onderdeel van archaeologie en geschiedenis. Zelf placht hij, vooral in latere jaren, met voor hem vanzelfsprekende relativering van eigen werk, te wijzen op wat hierin verouderd was. Er valt echter wel het een en ander te noemen, dat de tand des tijds zal weerstaan.

Het eerste gebied, waarop zijn naam met ere genoemd zal blijven, is dat der oude boekillustratie en der miniatuurstudie. Als conservator van de handschriften heeft Byvanck op de Koninklijke Bibliotheek van 1913 tot 1922 een gehele serie van studies gepubliceerd over de Noord-Nederlandse miniaturen en over nog oudere boekverluchting. Samen met G. J. Hoogewerff bracht hij het grote vierdelige werk tot stand, dat wel eens zijn meest blijvende wetenschappelijke prestatie is genoemd: *Noord-Nederlandsche miniaturen en handschriften der 14de, 15de en 16de eeuw* (1925). Met een lijst van meer dan vijftig publicaties — vóór en na dit jaar verschenen — is Byvanck ongeveer tot zijn emeritaat toe met het uitgeven, beschrijven en ordenen van miniaturen en handschriften bezig geweest⁵⁾, naast al zijn ander werk op zo verschillend terrein en naast zijn zware onderwijstaak.

twee te doen! A. E. J. Holwerda is door Byvanck herdacht in wat hij als museumdirecteur is geweest, Bull. v. d. Nederl. Oudheidk. Bond, 3e S. 2, 163-4.

⁴⁾ Beiden heeft hij na hun dood herdacht, Scheurleer in BABesch. 34-35 (1949-51), 1; Leopold in het Jaarb. der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen 1951-52, 245-251.

⁵⁾ Een van zijn laatste publicaties op dit gebied presenteerde hij in deze afdeling, De Platen van de Aratea van Hugo de Groot, Mededelingen der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, N.R., Deel 2, No. 2 (1949). Tweemaal heeft Byvanck voorts nog in de Akademie een voordracht gehouden: De Beeldende Kunst in de Tijd van Plato, Mededelingen 18, No. 16 (1955) en De Obelisk van Constantinopel, *ibid.*, 23 No. 11 (1960).

Een groot brok cultuurgeschiedenis heeft hij hierdoor helpen ontsluiten. Van de nauwe samenwerking en groeiende vriendschap met Hoogewerff heeft hij in zijn herdenking van Godefridus Johannes Hoogewerff op deze plaats dankbaar getuigenis afgelegd.⁶⁾

Vervolgens denk ik aan de *Excerpta Romana*, drie delen in Rijks Geschiedkundige Publicatiën; in 1913 had hij de reuzentaak van Boissevain overgenomen, in 1931 verscheen het eerste deel, in 1947 had hij het gehele werk voltooid. 33½ jaar, een generatie volgens Herodotus' tijdrekenkunde, had hij eraan besteed; *et non frustra*.⁷⁾ Als men dit werk vergelijkt met soortgelijke publicaties in het buitenland, komen de bronnen voor Nederland in de Romeinse tijd er goed af. Zijn inleiding bovenal zal nog lange tijd een voorbeeld zijn van nauwgezette en eerlijke rekenschap, van verstandig beleid en vakkundige selectie.

Zijn grote vijfdelige werk *De Kunst der Oudheid* (1946-'65) doet hetzelfde voor de kunstgeschiedenis, van het oude Egypte af tot in Byzantijnse tijd toe. Het is voor alles een betrouwbaar registrerend werk, originaliteit was hier niet Byvancks doel: wat hij wilde geven was de stand van het onderzoek zoals hij dit had zien groeien, een werk van synthese, dat uiteraard tijdgebonden is, maar juist door de volstrekt zakelijk gehouden tekst ook voor de toekomst bruikbaar als *het* tijdsbeeld van de na-oorlogse jaren. Toch zal de deskundige ook in dit werk verscheidene hoofdstukken aantreffen, die de eigen — soms zeer originele — visie van de schrijver geven, met name in de behandeling van de Klassieke Griekse Kunst en die van de periode van Constantijn de Grote. Het eerste deel beleefde vlug (1947) een tweede druk.

Dat was in een tijd, toen ook andere werken van Byvanck in een behoefte voorzagen: *Nederland in den Romeinschen tijd* (2 dln., 3e druk 1945) en de *Voorgeschiedenis van Nederland* (1e druk 1940, 4e druk 1946). In geen van beide werken doet Byvanck één concessie voor het grote publiek. Hij registreert de stand van het onderzoek en vertelt het boeiende verhaal van de gebeurtenissen, haast 'ter zijde', nooit zichzelf in het middelpunt plaatsend. Men heeft hem dit wel verweten. In de oorlogsjaren, toen deze boeken verschenen, was zijn methode de beste die men zich denken kon. De geschiedenis zelf sprak en de lezer, meer dan ooit te voren betrokken bij het eigentijdse gebeuren, kon zichzelf een geëngageerd beeld vormen van Batavieren, Kaninefaten en Friezen, daarbij verband leggende tussen toen en nu. Bij dit vergelijken in de tijd gaf Byvanck de bouwstenen, niet de bouwschets. Die moesten zijn lezers voor zichzelf maken. Niet ieder zal deze gave van zich weg te cijferen bezitten of gewenst achten. Toch zal men moeten erkennen, dat Byvanck hierdoor zeer velen heeft bereikt; zeker in een tijd die aan de geschiedenisboeken een gunstige plaats op de

⁶⁾ Jaarboek der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen 1963-1964, 461-466.

⁷⁾ *Excerpta Romana*, de bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland, 3 vols. in Rijksgeschiedkundige Publicatiën nrs. 73, 81 en 89 (1931-1947).

boekenmarkt verzekerde. Het staat echter te bezien of deze werken, als zij een meer persoonlijk accent hadden gehad, even gretig gekocht en gelezen zouden zijn. Juist het schijnbaar onopzettelijke van zijn uiteenzettingen bewerkte, dat zij indruk maakten, en — wat meer is — ook nu nog een betekenis behouden, die bij de snelle toename der gegevens — en dus het onvermijdelijk verouderen van vroegere samenvattingen — alleen toekomt aan waarlijk objectieve registratie. Dat sommigen meer diepgang hadden gewenst in de verwerking van de stof, is ook voor de auteur zelf begrijpelijk geweest. Persoonlijk kon hij aan dit verlangen niet meer voldoen. Het zou onbillijk zijn geweest meer van hem te vragen. Want wat had hij niet in dat derde deel van een eeuw tot stand gebracht, zelfs als men zich beperkt tot deze opgave, de oudste geschiedenis van ons land te schrijven! Hij had nagenoeg volledig al het materiaal bijeengezocht en geordend. Hij had voorts in een reeks van détailstudies die ordening der stof, zoals hij haar zag, uiteengezet en — waar nodig — in latere publicaties gecorrigeerd of — na critiek van anderen — verdedigd. Meer van hem te vragen zou onbehoorlijk overvragen geweest zijn. Toch was hij tot nog meer bereid en in staat gebleken.

Want de trage afwerking der delen in RGP had hem ertoe gebracht, de geschiedenis van Nederland in de Romeinse tijd zelf te schrijven, als een tijdverdrijf, maar ook als een remedie tegen de ergernis vanwege het uitblijven van drukproeven. Wie aanstoot genomen heeft aan het feit, dat Byvanck in oorlogstijd niet het goedkope succes zocht van vergelijking tussen de Romeinse en de Duitse bezetting, moet de inleiding van zijn Nederland in de Romeinse tijd lezen. Daaruit kan de lezer leren, dat Byvanck op geen enkele wijze de stagnatie van het verschijnen in wat toch zijn historisch opus magnum kan worden genoemd, in klagelijke taal betreurde. Het is, alsof hij over iets spreekt dat hem niet aangaat; hier dus ook het 'terzijde'. Men hore: „In de eerste plaats is de publicatie der bronnen uitvoeriger geworden dan men het oorspronkelijk had gedacht . . . Vervolgens was het verzamelen en de eerste bewerking van het materiaal buitengewoon omslachtig. Er moest veel voorbereidend onderzoek worden verricht, alvorens met het eigenlijke werk kon worden begonnen . . . Bovendien was de bewerker door allerlei plichten telkens volkomen in beslag genomen en zag hij zich genoodzaakt zijn krachten aan andere arbeid te wijden . . . Op die wijze kon het Eerste deel pas in 1931 en het Tweede in 1935 verschijnen. Toen bleek de publicatie evenwel te moeten worden stopgezet.” Geen klacht over die stopzetting vloeit uit zijn pen, maar de verheugende mededeling, dat het toen (1943) niet lang meer duren zou. Toch zou men nog vier jaren moeten wachten, voordat het laatste deel verscheen. Byvanck bleef in die jaren schijnbaar onverstoort; wie hem goed kenden weten hoezeer hij zich ergerde. Waarom zou hij echter hiervan openlijk blijk geven? Deze vraag stellen was voor hem haar terstond negatief beantwoorden. Dit is óók een kwestie van karakter. Het

maakt het leven van de enkeling niet gemakkelijker, maar aan zijn omgeving blijven de niets helpende klachten bespaard.

In zijn latere jaren was Byvanck een opgewekt mens, die gaarne zijn jongere vrienden om zich verenigde, soms op de meest ongelegen plaatsen, zoals voor een avondmaaltijd op zijn kamer in het Historisch Instituut in Rome (vóór de grote verbouwing) of op een snikhete namiddag in Ostia, waar men bijna geen schaduw vinden kon. De veelszins dierbare herinneringen aan de reis leider zijn ten dele, zeer ten dele, vastgelegd door Mevrouw De Loos-Dietz bij zijn tachtigste verjaardag in BABesch. 1964. Ik ga hieraan voorbij, maar de vermelding van zijn leiderschap van excursies brengt mij vanzelf tot zijn organisatorische gaven en beslommingen. Veertig jaren was hij bestuurslid van „Dante Alighieri”. Lange tijd leidde hij als voorzitter de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Van de voorlopige monumentenraad was hij lid, voordien jarenlang voorzitter van de Commissie voor de Monumentendag, die instelling van gelukkig particulier initiatief. Van de Nederlandse Oudheidkundige Bond was hij erelid, na veertig jaren dienst in allerlei functies. Op breder wetenschappelijk gebied stelde hij zijn werkkraft ter beschikking van de Raad van ZWO, als voorzitter van de A-afdeling; in de Commissie voor de Vaderlandse Geschiedenis en twaalf jaren lang in de Union Académique Internationale. Zijn brede literaire belangstelling en verantwoordelijkheidsgevoel deden hem tot tweemaal toe het voorzitterschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde aanvaarden. Op een van de jaarvergaderingen sprak hij als voorzitter zijn bekende rede uit over Louis Couperus en de Klassieke Oudheid (1946). In 1952 presideerde hij het zeventiende Internationale Kunsthistorische Congres te Amsterdam, een voldoening en bekroning van zijn velerlei arbeid op kunsthistorisch en archaeologisch gebied.

Het werk van Byvanck overziende heeft deze Akademie reden hem in dankbaarheid te gedenken. Ik doel hier vanzelfsprekend allereerst op hetgeen in het voorafgaande noodzakelijkerwijze slechts beknopt ter sprake kwam. Maar er is meer, waarop ten slotte dient gewezen te worden. Men moet Byvanck zien als archaeoloog-historicus der Oudheid, die in het begin van deze eeuw een moeilijke weg had gekozen.⁸⁾ Hij moest de ontplooiing van zijn gaven aanpassen aan de beperkte mogelijkheden van een klein land, een land bovendien, dat in het begin van deze eeuw weinig deed voor de veld-archaeologie en dat slechts zelden aan jonge mensen de gelegenheid bood zich op dit gebied te bekwamen. C. W. Vollgraff, G. van Hoorn en Byvanck zelf hebben hun eigen weg moeten banen en vinden, een pad dat moeilijker was dan dat van hun tijdgenoten uit de grote buurlanden en uit die kleine landen, die eerder dan wij de roep des

⁸⁾ Voor het volgende zie hetgeen ik heb geschreven in het bij zijn tachtigste jaar aan hem opgedragen Deel (34) van het BABesch., Preface.

tijds hadden verstaan. Nu het bescheiden pad der archaeologie na drie-kwart eeuw de grote heerbaan naar de oudheid is geworden (vooral voor een niet-geschoold publiek met vele gevaren verbonden, doch een niet te keren ontwikkeling), kijken wij met bewondering terug naar wat deze pioniers hebben gedaan. Zij waren gedwongen de archaeologie te combineren met andere takken van wetenschap. Vollgraff voornamelijk met de filologie, Van Hoorn met de godsdienstgeschiedenis, Byvanck heeft dan als jongste in deze trits vooral de historie met de archaeologie verbonden. Zijn oeuvre bewijst, dat deze verbinding haar vruchten heeft afgeworpen. Men kan zelfs de vraag stellen, of dergelijke verbindingen van twee disciplines ook heden ten dage mogelijk en wenselijk zijn. Lettende op vele plaatsen in het buitenland, waar de verbinding archaeologie en oude geschiedenis gewoon is, mij voorts rekenschap gevende van het feit dat in verscheidene staven van archaeologische instituten een stevig stuk historisch werk en een overheersende historische belangstelling geapprecieerd worden, terwijl omgekeerd ook de staf van de oude geschiedenis hier en daar door een archaeoloog is versterkt, vraag ik me af, of het genoemde drietal niet juist daarom met ere zal blijven genoemd, omdat zij zich in althans twee disciplines van de wetenschap der oudheid grondig moesten bekwamen. Byvanck is er — dat is zeker — niet minder van geworden. ⁹⁾

⁹⁾ Over A. W. Byvanck:

Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 5 (1954), door P. Glazema.

Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 5 (1954), door G. J. Hoogewerff.

NRC 9. VII. 1954, blz. 5, door J. H. Jongkees.

BABesch. 24 (1954), door G. van Hoorn, A. W. van Buren en D. Cohen.

BABesch. 34 (1964), Preface door W. den Boer.

In BABesch. 41 (1971) zullen verschillende vakgenoten zijn veelzijdig oeuvre, nu het is afgesloten, belichten.

Bibliografie tot 1954 in Nederl. Kunsthist. Jaarboek 5 (1954) door L. Byvanck-Quarles van Ufford.

Gaarne betuig ik aan Mevrouw Byvanck, die ook de bibliografie van haar man over de laatste zestien jaren zal bezorgen, en daarmede aan de wetenschap een grote dienst zal bewijzen, mijn welgemeende dank voor haar bereidheid alle inlichtingen te verschaffen, die voor dit In Memoriam noodzakelijk bleken.